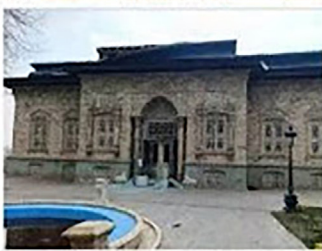
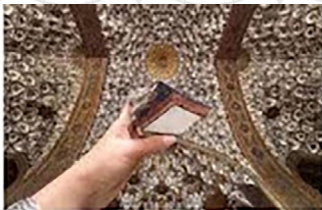

ظرفیت‌ها و چالش‌های مواجهه بین‌المللی با جنایات جنگی علیه میراث فرهنگی کشور

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تاریخ انتشار:

۱۴۰۵/۳/۱۲

شماره مسلسل:

۲۱۵۷۳

مرکز پژوهش‌های
مجلس شورای اسلامی

عنوان گزارش:

ظرفیت‌ها و چالش‌های مواجهه بین‌المللی با جنایات جنگی علیه میراث فرهنگی کشور

نوع گزارش: طرح / لایحه راهبردی نظارتی پیش‌نویس قانونی

نام دفتر: مطالعات فرهنگی و آموزش (گروه آموزش عالی و تحقیقات و فناوری)

تهیه و تدوین کنندگان:

محمد امین گزار (گروه ورزش، میراث فرهنگی و صنایع دستی)، زهرا راجی (گروه ورزش، میراث فرهنگی و صنایع دستی)

مدیر مطالعه:

سعید شفیعا

ناظر علمی:

موسی بیات

ناظر علمی خارج از مرکز:

سوسن چراغچی (کارشناس حقوق میراث فرهنگی)

اظهار نظر کنندگان خارج از مرکز:

ایمان دهاقین (مشاور معاون میراث فرهنگی)، مریم اطیابی (کارشناس حوزه میراث فرهنگی)

گرافیک و صفحه آرایی:

سیده فاطمه ابوطالبی

ویراستار ادبی:

زهرا کریمی

واژه‌های کلیدی:

۱. میراث فرهنگی

۲. جنگ رمضان

۳. جنایت جنگی

تاریخ شروع مطالعه:

۱۴۰۵/۰۱/۲۰

فهرست مطالب

چکیده.....	۶
خلاصه مدیریتی.....	۷
۱. مقدمه.....	۹
۲. وضعیت آثار آسیب دیده در تجاوز نظامی دشمن آمریکایی - صهیونیستی به کشور.....	۹
۳. ظرفیت های بین المللی مواجهه با تخریب میراث تاریخی - فرهنگی در جنگ.....	۱۳
۴. مصادیق دشواری به کارگیری ظرفیت های بین المللی در مواجهه با تخریب میراث تاریخی - فرهنگی در جنگ.....	۱۴
۵. جمع بندی و پیشنهاد سیاستی.....	۱۵
منابع و مأخذ.....	۱۶

فهرست جداول

جدول ۱. وضعیت آثار فرهنگی - تاریخی آسیب دیده به تفکیک استان های کشور.....	۱۰
جدول ۲. وضعیت اصابت پرتابه های دشمن در جنگ رمضان به محدوده ۱۴۹ اثر و بنای آسیب دیده.....	۱۱
جدول ۳. وضعیت شدت آسیب های وارده به میراث فرهنگی - تاریخی کشور.....	۱۱

ظرفیت‌ها و چالش‌های مواجهه بین‌المللی با جنایات جنگی علیه میراث فرهنگی کشور

Doi: [10.22034/mrc.report.21573](https://doi.org/10.22034/mrc.report.21573)

چکیده

تجاوز نظامی ایالات متحده آمریکا و رژیم صهیونیستی از مورخ ۱۴۰۴/۱۲/۰۹ الی ۱۴۰۵/۰۱/۱۹ علیه ایران، موجب وارد آمدن خسارات قابل توجهی به بخشی از میراث فرهنگی، تاریخی و تمدنی کشور شده است. در این تاریخ در مجموع ۱۴۰ اثر تاریخی در ۲۰ استان کشور دچار آسیب شده‌اند، که بیشترین خسارت‌ها به ترتیب در تهران با ۶۳، اصفهان ۲۳ و گلستان با ۱۲ اثر ثبت شده است. همچنین براساس برآوردهای اولیه، خسارات وارد شده حدود ۷۵,۰۰۰ میلیارد ریال (۷,۵۰۰ میلیارد تومان) احصا شده است. تخریب یا آسیب‌رسانی به این آثار در شرایطی رخ داده که مبانی قانونی فراملی، به‌ویژه در چارچوب قواعد ناظر بر مخاصمات مسلحانه و اسناد بین‌المللی مرتبط با حفاظت از میراث فرهنگی، به‌رغم آنکه صراحتاً هرگونه حمله به میراث فرهنگی را ممنوع و در شرایطی واجد وصف جنایت جنگی دانسته، پیگیری آن از جانب کشور ایران با دشواری فاحشی همراه است. از این رو پیگیری مؤثر این خسارات در عرصه ملی مستلزم مستندسازی دقیق، بهره‌گیری از شواهد فنی و کارشناسی و طراحی راهبردهای حقوقی و دیپلماتیک مناسب است.

بیان / شرح مسئله

میراث تاریخی و فرهنگی هر کشور بخشی از هویت ملی و در بسیاری موارد جزئی از میراث مشترک بشریت محسوب می‌شود. از این رو قواعد بین‌الملل با تدوین اسناد و قواعدی همچون کنوانسیون‌های (۱۹۵۴) و (۱۹۷۰) مرتبط با حمایت از اموال فرهنگی در زمان مخاصمات مسلحانه، تلاش کرده است از این آثار در برابر آسیب‌های ناشی از جنگ محافظت کند. با این حال در جریان جنگ رمضان و تجاوز نظامی دشمن آمریکایی - صهیونیستی علیه کشور، بخشی از آثار و محوطه‌های تاریخی - فرهنگی کشور که برخی از آنها در فهرست میراث ملی و جهانی ثبت شده‌اند، دچار آسیب یا تخریب شده‌اند. در این شرایط مسئله اساسی با نظر بر دشواری پیگیری قانونی خسارات وارده بر میراث فرهنگی از جانب کشور ایران، گزارش حاضر با هدف احصای راهبردهای ملی حمایت از میراث فرهنگی نگاشته شده است.

نقطه نظرات / یافته‌های کلیدی

■ بررسی‌ها نشان می‌دهد تا مورخ ۲۲ فروردین ۱۴۰۵ در مجموع ۱۴۰ اثر تاریخی در ۲۰ استان دچار آسیب شده‌اند، که بیشترین خسارت‌ها به ترتیب در تهران با ۶۳، اصفهان با ۲۳ و گلستان با ۱۲ اثر ثبت شده است. همچنین براساس برآوردهای اولیه ارائه شده توسط وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی، خسارات وارده حدود ۷۵,۰۰۰ میلیارد ریال (۷,۵۰۰ میلیارد تومان) بوده که این خسارت بدون در نظر گرفتن ارزش‌های معنوی این آثار است.

■ بر اساس استعلام صورت گرفته از وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی، از مجموع آثار آسیب‌دیده، ۳۳ اثر به طور مستقیم در عرصه، ۲۴ اثر در محدوده حریم و ۴۷ اثر به دلیل پیامدهای ناشی از موج انفجار دچار تخریب شده‌اند. همچنین شدت آسیب‌دیدگی بیش از نیمی از آثار و ابنیه در طول جنگ رمضان، از نوع درجه ۶ (شکستگی بازوها و شیشه‌ها) بوده است.

■ در حوزه سازوکارهای قانونی پیگیری خسارات وارده در مخاصمات مسلحانه، می‌توان از کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه درباره حمایت از اموال فرهنگی در صورت بروز مخاصمه مسلحانه به مثابه مهم‌ترین سند تخصصی نام برد. این کنوانسیون دولت‌ها را متعهد می‌کند از حمله، تخریب یا استفاده نظامی از اموال فرهنگی خودداری کرده و در سرزمین‌های اشغالی نیز از این اموال حفاظت کنند. همچنین این سند هر گونه سرقت، غارت یا انتقال غیرقانونی اموال فرهنگی را غیر مجاز می‌شمارد.

■ پیرامون قواعد بین‌المللی میراث فرهنگی مشخصاً کنوانسیون ۱۹۷۲ حفاظت از میراث فرهنگی و طبیعی که تحت نظارت سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی ملل متحد اجرا می‌شود، دولت‌ها را نسبت به حفاظت از میراث دارای ارزش برجسته جهانی متعهد می‌کند. در مواردی که چنین میراثی در جریان مخاصمه مسلحانه دچار آسیب یا نابودی شود، موضوع می‌تواند در کمیته میراث جهانی مطرح شده و از طریق سازوکارهای این کنوانسیون، توجه و فشار بین‌المللی برای پاسخگویی دولت مسئول جلب شود.

■ از منظر قواعد مسئولیت‌آور بین‌المللی دولت‌ها و بر مبنای مواد (۴) و (۱۹) کنوانسیون (۱۹۵۴) لاهه، مواد (۱۲)، (۱۳) و (۱۵) پروتکل الحاقی دوم به کنوانسیون (۱۹۵۴) لاهه و ...، نابودی یا آسیب‌رسانی به میراث فرهنگی در نتیجه عملیات نظامی یا نقض تعهدات بین‌المللی مرتبط با حفاظت از اموال فرهنگی می‌تواند به مثابه عملی متخلفانه در سطح بین‌المللی تلقی شود. براساس اصول پذیرفته شده در قواعد بین‌الملل درباره مسئولیت دولت‌ها، در چنین شرایطی دولت زیان‌دیده حق دارد توقف رفتار متخلفانه، تضمین عدم تکرار و جبران کامل خسارات وارده را مطالبه کند.

■ حقوق کیفری بین‌المللی امکان پیگرد افراد مسئول در تخریب عمدی میراث فرهنگی را فراهم می‌کند. براساس ماده (۸) اساسنامه رم (دیوان کیفری بین‌المللی) حمله عامدانه علیه ابنیه تاریخی، آثار هنری، اماکن مذهبی یا سایر اماکن فرهنگی که اهداف نظامی به شمار نمی‌روند، در زمره جنایات جنگی قرار می‌گیرد.

■ از جمله نشانه‌های دشواری پیگیری قانونی خسارات، دشواری در اثبات قصد عامدانه در تخریب این آثار (که بهانه توجیه آن را به‌عنوان خسارت جانبی فراهم می‌کند)، فقدان الگوی پذیرفته شده فراملی برای محاسبه خسارات معنوی و هویتی و همچنین نبود ضمانت اجرایی متمرکز و الزام‌آور برای اجرای احکام و وصول غرامت است.

پیشنهاد راهکارهای تقنینی، نظارتی یا سیاستی

■ در راستای پیگیری حقوقی خسارات وارد شده به میراث تاریخی-فرهنگی ایران، نخست لازم است گروهی تخصصی با مشارکت کارشناسان باستان‌شناسی، مرمت و حقوق بین‌الملل تحت نظارت وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی برای ثبت و مستندسازی نظام‌مند خسارات براساس استانداردهای یونسکو و ایکوموس تشکیل شده تا مبنای مستدلی برای اقدام‌های حقوقی فراهم شود. مستندات حاصل می‌تواند با همکاری وزارت امور خارجه، کمیسیون ملی یونسکو و معاونت حقوقی ریاست جمهوری به کمیته میراث جهانی ارسال شده تا زمینه بررسی اضطراری، اعزام هیئت‌های کارشناسی و طرح مسئولیت بین‌المللی طرف متجاوز فراهم شود.

■ علاوه بر این، استفاده از سازوکارهای مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها از طریق اعمال اقدام‌های متقابل مشروع، با استناد به مواد (۴۹) تا (۵۴) طرح مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها، کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه، کنوانسیون ۱۹۷۰ یونسکو و مقررات مرتبط با صلاحیت قضایی کشورهای ثالث مانند مسدودسازی دارایی‌های دولت‌ها یا نهادهای دخیل در تجاوز به تولى گری وزارت امور خارجه از طریق مجاری دیپلماتیک و حقوقی و هماهنگی دولت میزبان و نیز طرح دعاوی حقوقی در مراجع قضایی کشورهای ثالث برای جلوگیری از نقل و انتقال اموال فرهنگی مرتبط، می‌تواند به‌عنوان ابزارهای مکمل به کار گرفته شود. در نهایت پیشنهاد می‌شود از ظرفیت نهادهای یونسکو برای تقویت ضمانت اجرای تعهدات بین‌المللی در حمایت از میراث فرهنگی و محدودسازی همکاری‌های فرهنگی با دولت‌های ناقض این تعهدات استفاده شود.

■ پیشنهاد می‌شود ایجاد همتای دیجیتال از آثار شاخص میراث فرهنگی (با محوریت وزارت میراث فرهنگی و همکاری نهادهای ارتباطی و پدافندی) و پشتیبان‌گیری از این داده‌ها در بایگانی‌های فوق امن با بهره‌گیری از مفهوم سفارت داده، برای مصونیت اطلاعات در زمان مخاصمات و قابلیت استناد آنها در محاکم حقوقی بین‌المللی، صورت پذیرد.

■ پیشنهاد می‌شود طراحی و تدوین نقشه ملی مسیرهای دسترسی اضطراری به آثار تاریخی با استفاده از سامانه‌های اطلاعات جغرافیایی (توسط وزارت میراث فرهنگی و با همکاری نهادهای عمرانی، نقشه‌برداری و امدادی) برای پیش‌بینی مسیرهای لجستیکی جایگزین و ایمن برای تسریع حضور نیروهای امدادی و مرمتی در شرایط بحرانی، صورت پذیرد.

■ پیشنهاد می‌شود تشکیل گروه‌های امین میراث از نیروهای مردمی آموزش دیده (با همکاری وزارت میراث فرهنگی، بسیج و مدیریت بحران) برای مستندسازی اضطراری آسیب‌ها در زمان طلایی حوادث، همراه با ایجاد تمهیدات حقوقی برای صدور مجوز حضور میدانی فوری و ارائه آموزش‌های ویژه امنیتی برای جلوگیری از درز اطلاعات صورت پذیرد.

۱. مقدمه

در پی تجاوز آشکار نظامی ایالات متحده آمریکا و رژیم صهیونیستی علیه کشورمان، بخشی از میراث فرهنگی، تاریخی و تمدنی کشور که در شمار ارزشمندترین دارایی‌های فرهنگی ملت ایران و همچنین بخشی از میراث مشترک بشری محسوب می‌شوند، متحمل خسارات و آسیب‌هایی شده‌اند. این آسیب‌ها در حالی صورت گرفته که قوانین و سازوکارهای بین‌الملل، به‌ویژه اسناد و کنوانسیون‌های مرتبط با حفاظت از میراث فرهنگی در زمان مخاصمات مسلحانه، بر حفاظت از آثار، ابنیه و محوطه‌های تاریخی و فرهنگی به‌عنوان بخشی از میراث بشریت تأکید کرده و هرگونه اقدام نظامی که به آسیب این آثار منجر شود را مغایر با این تعهدات دانسته است. با این حال در جریان جنایات اخیر برخی از مهم‌ترین و شناخته‌شده‌ترین آثار تاریخی و فرهنگی کشور که در فهرست میراث ملی ایران و نیز در مواردی در فهرست میراث جهانی به ثبت رسیده‌اند، آسیب دیده یا تخریب شده‌اند و در برخی موارد مورد تهدید دشمن آمریکایی - صهیونی نسبت به تخریب قرار گرفته‌اند (راه‌آهن جمهوری اسلامی ایران که به‌عنوان طولانی‌ترین مسیر ریلی جهان در فهرست جهانی یونسکو ثبت شده از جمله مصادیق این تهدیدهاست). از این رو لازم است در مواجهه با این جنایات، تدابیر لازم در سطح ملی صورت گیرد و اقدام‌های متناسب با آن انجام شود. در ادامه به برخی از مهم‌ترین این آثار و ابنیه اشاره شده است.

۲. وضعیت آثار آسیب‌دیده در تجاوز نظامی دشمن آمریکایی - صهیونیستی به کشور

وضعیت آثار فرهنگی - تاریخی آسیب‌دیده به تفکیک استان‌های کشور در جدول ۱ ارائه شده است. براساس این جدول، تا تاریخ ۲۹ فروردین ۱۴۰۵ در مجموع تعداد ۱۵۶ بنا (۱۴۹ بنای تاریخی - فرهنگی و ۷ ساختمان اداری مرتبط با وزارتخانه) در ۱۸ استان دچار آسیب شده‌اند، که بیشترین خسارت‌ها به ترتیب در تهران با ۷۷ اثر، اصفهان با ۲۵ اثر و خوزستان با ۱۳ اثر ثبت شده است [۱]. همچنین براساس برآوردهای اولیه، خسارات وارد شده حدود ۷۵,۰۰۰ میلیارد ریال (۷,۵۰۰ میلیارد تومان) است.

جدول ۱. وضعیت آثار فرهنگی-تاریخی آسیب‌دیده به تفکیک استان‌های کشور [۱]

تعداد آثار آسیب‌دیده	استان	ردیف (بر اساس بیشترین تعداد اثر آسیب‌دیده)
۷۷	تهران	۱
۲۵	اصفهان	۲
۱۳	خوزستان	۳
۱۲	کردستان	۴
۷	لرستان	۵
۵	کرمانشاه	۶
۴	البرز	۷
۲	بوشهر	۸
۲	قم	۹
۱	فارس	۱۰
۱	همدان	۱۱
۱	زنجان	۱۲
۱	گیلان	۱۳
۱	مازندران	۱۴
۱	آذربایجان شرقی	۱۵
۱	ایلام	۱۶
۱	سیستان و بلوچستان	۱۷
۱	آذربایجان غربی	۱۸

بر اساس استعلام صورت گرفته از وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی، از مجموع ۱۴۹ اثر تاریخی-فرهنگی آسیب‌دیده، ۵ اثر ثبت جهانی، ۵۴ بنا-موزه و مابقی در زمره آثار ثبت ملی بوده‌اند؛ همچنین ۷ بافت تاریخی شهری نیز دچار آسیب جدی شده‌اند. از نظر مالکیت، ۴۰ اثر متعلق به وزارت فوق، ۱۷ اثر در اختیار بخش خصوصی و مردمی و ۹۲ اثر تحت مالکیت سایر نهادهاست. بدین ترتیب، حدود ۶۲ درصد از آثار آسیب‌دیده در تملک سایر دستگاه‌ها و نهادهای کشور قرار دارند.

وضعیت اصابت پرتابه‌های دشمن به آثار و ابنیه تاریخی در جنگ رمضان در جدول ۲ ارائه شده است. بر اساس داده‌های این جدول، حدود ۲۲ درصد از اصابت‌ها به عرصه آثار و ابنیه، حدود ۲۸ درصد به حریم آنها، و نزدیک به نیمی از اصابت‌ها نیز بدون برخورد مستقیم به اثر، صرفاً بر اثر موج انفجار به بناها آسیب وارد کرده‌اند [۱].

جدول ۲. وضعیت اصابت پرتابه‌های دشمن در جنگ رمضان به محدوده ۱۴۹ اثر و بنای آسیب‌دیده

ردیف	وضعیت اصابت	تعداد اثر / موزه	سهم از کل
۱	اصابت به عرصه	۳۳	۲۲/۱۴ درصد
۲	اصابت به حریم	۴۲	۲۸/۱۸ درصد
۳	موج انفجار	۷۴	۴۹/۶۶ درصد

مأخذ: نگارنده.

براساس استعلام از وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی، شدت آسیب‌های وارده به آثار و ابنیه تاریخی در جنگ رمضان در ۶ درجه طبقه‌بندی شده است. در این دسته‌بندی، «آسیب درجه ۱» به معنای تخریب سازه‌ای اثر، بیشترین میزان آسیب و «آسیب درجه ۶» به معنای شکستگی بازوها و شیشه‌ها، کمترین میزان آسیب محسوب می‌شود. جزئیات توزیع آثار آسیب‌دیده بر اساس این درجات در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳. وضعیت شدت آسیب‌های وارده به میراث فرهنگی - تاریخی کشور

ردیف	درجه آسیب	تعداد اثر/ بنا	سهم از کل
۱	آسیب درجه ۱	۱۴	۹/۳۹ درصد
۲	آسیب درجه ۲	۱۷	۱۱/۴ درصد
۳	آسیب درجه ۳	۳۵	۲۰/۱۳ درصد
۴	آسیب درجه ۴	۱۱	۷/۳۸ درصد
۵	آسیب درجه ۵	۳۹	۲۶/۱۷ درصد
۶	آسیب درجه ۶	۳۸	۲۵/۵ درصد

مأخذ: همان.

براساس جدول فوق، ۱۴ اثر (نزدیک به ۱۰ درصد از کل آثار آسیب‌دیده) دچار آسیب درجه ۱ شده‌اند. همچنین شدت آسیب‌دیدگی بیش از نیمی از آثار و ابنیه در طول جنگ رمضان، از نوع درجه ۶ بوده است. با توجه به اینکه نزدیک نیمی از اصابت‌ها حاصل موج انفجار پرتابه‌های دشمن بوده، وضعیت شدت آسیب بیانگر آن است که آثار تاریخی فرهنگی کشور بیش از اینکه به طور مستقیم تهدید شده باشند، به طور غیر مستقیم آسیب دیده‌اند. از این رو وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی، لازم است اقدام‌های لازم برای جلوگیری از تهدیدات غیر مستقیم آثار تاریخی - فرهنگی کشور، را طراحی و اجرایی کند.

از جمله مهم‌ترین این آثار می‌توان به آسیب‌دیدن بخش‌هایی از کاخ گلستان، به‌عنوان یکی از برجسته‌ترین مجموعه‌های تاریخی شهر تهران و نمادی از هنر، معماری و تاریخ سیاسی دوره قاجار، که در تاریخ ۱۳۳۴/۸/۲ با شماره ۴۱۷ در فهرست آثار ملی ایران ثبت شده و در ادامه نیز در تاریخ ۲۳ ژوئن ۲۰۱۳ در فهرست میراث جهانی یونسکو قرار گرفته است، اشاره کرد. علاوه بر این، مجموعه فرهنگی - تاریخی سعدآباد، که در تاریخ ۱۳۷۵/۱۰/۱۶ با شماره ۱۸۷۲ در فهرست آثار ملی ایران ثبت شده و از نظر اهمیت تاریخی و زیبایی طراحی و معماری، یکی از مهم‌ترین مجموعه‌های تاریخی و فرهنگی کشور به شمار می‌رود، دچار آسیب‌های شدیدی شده است. همچنین میدان تاریخی نقش جهان در شهر

اصفهان، که در تاریخ ۱۳۱۳/۱۱/۱۵ با شماره ثبت ۱۰۲ در فهرست میراث ملی ایران ثبت شده و در تاریخ ۱۲۶ اکتبر ۱۹۷۹ با شماره ثبت ۱۱۵ در فهرست میراث جهانی یونسکو به عنوان یکی از برجسته‌ترین میادین تاریخی جهان به ثبت رسیده، از دیگر آثار ارزشمند فرهنگی کشور بوده که به علت حملات در نقاط مجاور آن، دچار آسیب شده است. همچنین می‌توان به بخشی از مجموعه ارزشمند باغ‌های ایرانی، مانند کاخ چهل ستون در شهر اصفهان، که در تاریخ ۱۳۱۳/۱۱/۱۵ با شماره ثبت ۱۰۸ در فهرست آثار ملی ایران ثبت شده و در قالب مجموعه باغ‌های ایرانی در تاریخ ۲۷ ژوئن ۲۰۱۱ با شماره ثبت ۱۳۷۲ در فهرست میراث جهانی یونسکو به ثبت رسیده است، اشاره کرد. افزون بر این محوطه پیشاتاریخی دره خرم‌آباد که از مهم‌ترین محوطه‌های باستان‌شناسی ایران و جهان به شمار می‌رود و به علت اهمیت علمی و تاریخی خود در فهرست میراث ملی ایران و همچنین در فهرست میراث جهانی یونسکو با شماره ثبت ۱۷۱۶ ثبت شده، نیز از جمله میراث ارزشمندی بوده که در جریان این تجاوز آشکار، آسیب جدی دیده است. موارد فوق تنها بخشی از جنایاتی بوده که دشمن آمریکایی - صهیونیستی برخلاف قوانین بین‌المللی مرتکب شده است و نمونه‌ای از ۱۳۲ اثر تاریخی - فرهنگی دارای ارزش ملی و جهانی ایران هستند که در جریان جنایات دشمن آمریکایی - صهیونیستی علیه میراث فرهنگی و تاریخی ایران، دچار آسیب شده‌اند، آثاری که حفاظت از آنها نه تنها مسئولیتی ملی، بلکه تعهدی جهانی در قبال میراث مشترک بشریت به شمار می‌رود.

در این راستا اهم اقدام‌های پیشگیرانه و مقابله‌ای در مواجهه با تخریب میراث فرهنگی از سوی وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی را می‌توان ذیل مقولاتی از قبیل ارزیابی خسارات، تصویب و ابلاغ شیوه‌نامه تشکیل واحد واکنش سریع پسابحران، صدور ۱۷ اعلامیه جهت ارتقای حفاظت از ابنیه تاریخی و موزه‌ها، نصب نشان سپر آبی بر آثار تاریخی و موزه‌ها و همچنین پایش و اعلام وضعیت مستمر آثار و موزه‌های آسیب‌دیده ساماندهی کرد.

صورت‌بندی ۵ مکان به یونسکو، آچا و وزرای فرهنگ عضو مجمع تمدن‌های باستانی و سازمان جهانی گردشگری در خصوص آسیب به کاخ گلستان، آثار ثبت جهانی آسیب‌دیده، آثار ملی آسیب‌دیده در ایران، دفتر منطقه‌ای یونسکو و راه‌آهن را نیز می‌توان از اهم اقدام‌های فراملی (اعم از حمایتی، مقابله‌ای و بازدارندگی) صورت گرفته توسط وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی در مواجهه با تخریب میراث فرهنگی در جریان جنگ رمضان به شمار آورد. همچنین وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی به ارسال پرونده ۲۳ اثر ثبت جهانی و موزه و درخواست اعمال حفاظت پیشگیرانه از آنها به یونسکو پرداخته و جهت ثبت شکایت بین‌الملل از طرف متجاوز توسط معاونت حقوقی ریاست جمهوری از این معاونت درخواست رسمی کرده است. علاوه بر این وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی جهت تأیید کمک اولیه ۶۰ هزار دلاری یونسکو از آثار آسیب‌دیده، به ارزیابی اضطراری، اقدام‌های حفاظتی و تثبیت برای اموال فرهنگی آسیب‌دیده و نظارت بر اماکن طبیعی تعیین شده توسط یونسکو پرداخته است.

علاوه بر اقدام‌های حفاظتی و مقابله‌ای وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی وزارت امور خارجه در راستای اطلاع‌رسانی بین‌المللی در خصوص آسیب‌های وارده به میراث فرهنگی ایران به تهیه گزارش ۱۰۰ صفحه‌ای دوزبانه با تأکید بر مصادیق نقض معاهدات و گزارش‌های فنی آسیب‌های وارده و همچنین ارائه گزارش آثار منفی ناشی از جنایات دشمن آمریکایی - صهیونی در حمله به مخازن نفتی ایران (در حوزه‌های زیست محیطی، امنیت غذایی و میراث فرهنگی) به نمایندگان خارجی پرداخته است. انعقاد جلسات مشترک با نمایندگی‌های وزارت امور خارجه جهت اعلام وضعیت موجود در حوزه میراث فرهنگی، اعلام موضع و ارائه گزارش کمیته‌های ملی ایکوم و ایکوموس به نهادهای فراملی مربوطه را نیز می‌توان از دیگر اقدام‌های وزارت امور خارجه به شمار آورد. در مقابل نهادهای فراملی از قبیل ایکوم، ایکوموس و کمیته سپر آبی با صدور بیانیه نگرانی خود از تخریب میراث فرهنگی در جریان حملات مسلحانه را ابراز کرده‌اند [۱].

۳. ظرفیت‌های بین‌المللی مواجهه با تخریب میراث تاریخی - فرهنگی در جنگ

تخریب کردن، آسیب رساندن یا نابودی میراث تاریخی - فرهنگی در جریان مخاصمات مسلحانه در حقوق بین‌الملل، رفتاری مغایر با این حقوق به شمار می‌آید. از این رو مجموعه‌ای از قواعد الزام‌آور قراردادی و عرفی برای پیشگیری از آن و نیز پیگیری مسئولیت مرتکبان پیش‌بینی شده است. این چارچوب حقوقی را می‌توان ذیل ۴ حوزه اصلی شامل حقوق مخاصمات مسلحانه، ترتیبات بین‌المللی حفاظت از میراث فرهنگی، قواعد مسئولیت‌آور بین‌المللی دولت‌ها و سازوکارهای مسئولیت‌گیری بین‌المللی ارزیابی کرد.

الف) حقوق مخاصمات مسلحانه: در حوزه حقوق مخاصمات مسلحانه، می‌توان از کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه درباره حمایت از اموال فرهنگی در صورت بروز مخاصمه مسلحانه به‌مثابه مهم‌ترین سند تخصصی نام برد. این کنوانسیون دولت‌ها را متعهد می‌کند از حمله، تخریب یا استفاده نظامی از اموال فرهنگی خودداری کرده و در سرزمین‌های اشغالی نیز از این اموال حفاظت کنند. همچنین این سند هر گونه سرقت، غارت یا انتقال غیرقانونی اموال فرهنگی را غیرمجاز می‌شمارد. در تکمیل این چارچوب، ماده (۵۳) پروتکل الحاقی اول ۱۹۷۷ به کنوانسیون‌های ژنو نیز حمله به ابنیه تاریخی، آثار هنری و اماکن مذهبی را که میراث فرهنگی یا معنوی ملت‌ها محسوب می‌شوند، ممنوع اعلام کرده است. افزون بر موارد مذکور، شیوه‌نامه دوم ۱۹۹۹ کنوانسیون لاهه با پیش‌بینی مفهوم نقض‌های جدی حقوق بشری و ایجاد تعهد برای جرم‌انگاری داخلی، امکان پیگرد کیفری عاملان تخریب عمدی میراث فرهنگی را تقویت کرده است. بخش مهمی از این قواعد امروزه در زمره حقوق عرفی بین‌الملل نیز تلقی می‌شود و از این رو حتی در مواردی که دولت متخاصم عضو برخی از اسناد مذکور نباشد، همچنان از قابلیت استناد برخوردارند [۲] و [۳].

ب) قواعد فراملی حوزه میراث فرهنگی: پیرامون قوانین بین‌المللی مرتبط با حفظ میراث فرهنگی، چندین معاهده مهم مبنای حقوقی اقدام‌های حمایتی و پیگیری‌های بین‌المللی را فراهم می‌کند. مشخصاً کنوانسیون ۱۹۷۲ حفاظت از میراث فرهنگی و طبیعی که تحت نظارت سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی ملل متحد اجرا می‌شود، دولت‌ها را نسبت به حفاظت از میراث دارای ارزش برجسته جهانی متعهد می‌کند. در مواردی که چنین میراثی در جریان مخاصمه مسلحانه دچار آسیب یا نابودی شود، موضوع می‌تواند در کمیته میراث جهانی مطرح شده و از طریق سازوکارهای این کنوانسیون، توجه و فشار بین‌المللی برای پاسخگویی دولت مسئول جلب شود. افزون بر این، کنوانسیون ۱۹۷۰ یونسکو در خصوص منع و جلوگیری از ورود، صدور و انتقال غیرقانونی اموال فرهنگی، مبنای حقوقی شایان توجهی را برای جلوگیری از گردش بین‌المللی آثار فرهنگی غارت شده در زمان جنگ فراهم کرده و امکان مطالبه استرداد این آثار از سایر کشورها را ایجاد می‌کند [۴].

ج) از منظر قواعد مسئولیت‌آور بین‌المللی دولت‌ها: نابودی یا آسیب‌رسانی به میراث فرهنگی در نتیجه عملیات نظامی غیرقانونی یا نقض تعهدات بین‌المللی مرتبط با حفاظت از اموال فرهنگی می‌تواند به‌مثابه عملی متخلفانه در سطح بین‌المللی تلقی شود. براساس اصول پذیرفته شده در حقوق بین‌الملل درباره مسئولیت دولت‌ها، در چنین شرایطی دولت زیان‌دیده حق دارد توقف رفتار متخلفانه، تضمین عدم تکرار و جبران کامل خسارات وارده را مطالبه کند. این جبران می‌تواند به اشکال مختلف مانند اعاده وضع به حال سابق، پرداخت غرامت یا ارائه سایر اشکال جبران صورت گیرد. تجاربی نظیر ایجاد کمیسیون غرامت سازمان ملل نشان می‌دهد که جامعه بین‌المللی در موارد خاص می‌تواند سازوکارهای نهادی ویژه‌ای را برای ارزیابی و جبران خسارات ناشی از تخریب میراث فرهنگی نیز ایجاد کند [۵].

د) حقوق کیفری بین‌المللی: حقوق کیفری بین‌المللی نیز امکان پیگرد افراد مسئول در تخریب عمدی میراث فرهنگی را فراهم می‌کند. براساس ماده (۸) اساسنامه رم (دیوان کیفری بین‌المللی) حمله عمدانه علیه ابنیه تاریخی، آثار هنری، اماکن مذهبی یا سایر اماکن فرهنگی که اهداف نظامی نیستند، در زمره جنایات جنگی قرار می‌گیرد. رویه قضایی دیوان کیفری بین‌المللی خاصه در پرونده مربوط به تخریب آثار تاریخی تیمبوکتو در مالی نشان داده است که تخریب میراث فرهنگی می‌تواند به‌عنوان مبنای متقن تعقیب و محکومیت کیفری افراد مسئول قرار گیرد [۶].

۴. مصادیق دشواری به کارگیری ظرفیت‌های بین‌المللی در مواجهه با تخریب میراث تاریخی-فرهنگی در جنگ

به‌رغم ظرفیت‌های حقوق بین‌الملل در صیانت از میراث فرهنگی حین مخاصمات مسلحانه، استیفای عملی این حقوق با چالش‌هایی جدی روبه‌رو است. این چالش‌ها در پیگیری جنایات جنگی علیه میراث فرهنگی ایران در جنگ رمضان مضاعف می‌شود؛ زیرا تقابل حقوقی با ایالات متحده، به‌علت نفوذ ساختاری این کشور در مراجع نهادی بین‌المللی و سابقه رویه‌های سوگیرانه این مراجع در قبال ایران، مسیر دادرسی عادلانه و احقاق حق را به‌شدت ناهموار می‌کند. در ادامه مهم‌ترین این چالش‌های حقوقی بررسی می‌شوند.

الف) اثبات عنصر تعدد در تخریب میراث تاریخی-فرهنگی: مهم‌ترین مانع حقوقی در انتساب جنایت جنگی ذیل ماده (۸) اساسنامه رم بوده؛ زیرا تحقق مسئولیت، مستلزم احراز حمله عامدانه به اماکن فرهنگی غیر نظامی است. در مورد ایران، توجیه خسارات به‌عنوان پیامد تبعی عملیات نظامی، همراه با فقدان ساز و کارهای مستقل ارزیابی، اثبات قصد مجرمانه را دشوار کرده است. در این چارچوب، اتکا به ادله فنی مستقل نظیر تصاویر ماهواره‌ای، ردیابی تسلیحات و تحلیل الگوی حملات، همراه با استناد به معیار بی‌مبالاتی افراطی در رویه‌های فراملی، از مهم‌ترین راهکارهای اثبات مسئولیت محسوب می‌شود [۷].

ب) خسارات غیر مالی به میراث تاریخی-فرهنگی: به‌علت ماهیت معنوی، هویتی و تاریخی، این آثار به‌سختی در قالب معیارهای مالی قابل سنجش است و نبود الگوی پذیرفته شده بین‌المللی موجب می‌شود مراجع قضایی غالباً تنها به خسارات فیزیکی و هزینه‌های بازسازی توجه کنند. تجربه‌هایی مانند کمیسیون غرامت سازمان ملل در پرونده کویت نشان می‌دهد پذیرش خسارات معنوی مستلزم اراده سیاسی و ساز و کار نهادی ویژه است. در این راستا، استفاده از مدل ارزیابی ترکیبی شامل خسارات فیزیکی، پیامدهای اقتصادی غیرمستقیم و خسارات فرهنگی-هویت‌محور، همراه با تدوین پرونده‌های کارشناسی براساس استانداردهای یونسکو و ایکوموس و مستندسازی چندرشته‌ای، می‌تواند مبنایی معتبر برای طرح و پذیرش خسارات غیر مالی فراهم کند.

ج) چالش‌های ناشی از روابط سیاسی و ساختار تحریم‌ها: در صورت احراز مسئولیت بین‌المللی و صدور حکم به نفع ایران، اجرای آن با چالش جدی مواجه است؛ زیرا حقوق بین‌الملل فاقد ساز و کار اجرایی متمرکز برای تضمین اجرای آراست. در نتیجه، وصول غرامت به همکاری بین‌دولتی و فشارهای بین‌المللی وابسته است؛ امری که در سایه تحریم‌ها و ملاحظات سیاسی با محدودیت جدی روبه‌رو است. هر چند تجربه کشورهایمانند کویت، بوسنی و اوکراین نشان‌دهنده کارآمدی ساز و کارهایی چون صندوق‌های جبرانی و استفاده از دارایی‌های منجمد شده است، اما ملاحظات ژئوپلیتیکی اجرای احکام علیه دولت‌های قدرتمند را با تردید جدی مواجه می‌کند [۸].

د) اجرای مؤثر ساز و کارهای مسئولیت فراملی و طرح دعاوی بین‌المللی: این امر مستلزم نظام مستندسازی منسجم و دقیق خسارات است که بتواند زمان، مکان، ماهیت تخریب و مقدار آسیب وارد شده به میراث فرهنگی را با داده‌های قابل اتکا ثبت و ارزیابی کند. در رویه‌های فراملی قضایی و شبه‌قضایی، اثبات تخریب، انتساب به طرف متخاصم و برآورد خسارت مستلزم شواهد فنی معتبر شامل گزارش‌های میدانی استاندارد، تصاویر ماهواره‌ای و هوایی، مستندات فتوگرامتری، داده‌های ژئومکانی، گزارش‌های کارشناسی مرمت و ارزیابی‌های تخصصی ارزش فرهنگی آثار است [۹] و [۱۰]. محدودیت دسترسی به اماکن آسیب‌دیده، نبود چارچوب استاندارد ثبت خسارات جنگی، ضعف زیرساخت‌های دیجیتال و پراکندگی نهادی، قابلیت اثبات شواهد اولیه را کاهش داده و ارائه مستندات معتبر، انتصاب مسئولیت و ارزیابی دقیق خسارات فرهنگی و غیرمادی را دشوار می‌کند، که مانع پیگیری مؤثر مسئولیت بین‌المللی و مطالبه غرامت می‌شود.

۵. جمع‌بندی و پیشنهاد سیاستی

شمار قابل توجهی از میراث تاریخی-فرهنگی کشور ایران در جریان تجاوز نظامی دشمن آمریکایی-صهیونی دچار آسیب شدند. در حالی که بر مبنای قواعد الزام‌آور بین‌الملل همچون اسناد و کنوانسیون‌های مرتبط با حفاظت از میراث فرهنگی در زمان مخاصمات مسلحانه، هدف قرار دادن این میراث مشترک بشری مغایر با تعهدات فراملی است و در مواردی واجد وصف جنایت جنگی قلمداد می‌شود. پیشنهادهای زیر در راستای کاربست در مجموعه اقدام‌های مقابله‌ای در سطح ملی ارائه می‌شوند.

۱. ایجاد یک تیم تخصصی برای ثبت و مستندسازی خسارات وارده بر آثار و محوطه‌های تاریخی با مشارکت متخصصان باستان‌شناسی، مرمت و حقوق بین‌الملل می‌تواند پایه اصلی پیگیری‌های حقوقی بعدی باشد. بر این اساس پیشنهاد می‌شود در راستای مستندسازی دقیق و نظام‌مند، خسارات وارده به آثار و محوطه‌های تاریخی بر اساس استانداردها و دستورالعمل‌های تخصصی یونسکو/ایکوموس تیم تخصصی کارشناسی تحت مدیریت و نظارت وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی و با مأموریت ثبت تصویری و میدانی خسارات وارده، تهیه گزارش‌های کارشناسی، تعیین مختصات جغرافیایی دقیق آثار و گردآوری شواهد فنی و حقوقی قابل استناد در مراجع بین‌المللی تشکیل شود.

۲. در راستای تقویت ضمانت اجرای تعهدات بین‌المللی دولت‌ها در زمینه عدم تجاوز به میراث ملی، بر اساس اختیارات مجامع یونسکو برای تصویب دستورالعمل‌های اجرایی کنوانسیون میراث جهانی پیشنهاد می‌شود وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی با همکاری وزارت امور خارجه، کمیسیون ملی یونسکو در جمهوری اسلامی ایران و نمایندگی دائم جمهوری اسلامی ایران نزد یونسکو ابتکار الحاق ماده یا شیوه‌نامه تکمیلی به دستورالعمل‌های اجرایی کنوانسیون میراث جهانی یونسکو در خصوص تحدید یا تعلیق همکاری‌های فرهنگی بین‌المللی با طرف ناقض تعهدات بین‌المللی را در قالب قطعنامه، دستورالعمل اجرایی یا چارچوب سیاستی در کنفرانس عمومی یونسکو، هیئت اجرایی و کمیته میراث جهانی آن طرح کند.

۳. در راستای تأمین مستندات غیرقابل انکار برای پیگیری‌های حقوقی در محاکم بین‌المللی، توصیه می‌شود با تولی‌گری وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی و همکاری وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات، سازمان پدافند غیرعامل کشور اقدام به ایجاد همتای دیجیتال^۱ از تمامی آثار شاخص ثبت ملی و جهانی کند. در این چارچوب ضروری است با بهره‌گیری از فناوری‌های پیشرفته^۲ مستندنگاری دقیقی از این آثار انجام شده و داده‌های به‌دست آمده، برای مصونیت از خطر تخریب زیرساخت‌های فیزیکی و سایبری داخلی زمان مخاصمات، در قالب بایگانی‌های فوق امن و با بهره‌گیری از مفهوم سفارت داده^۳ در پایگاه‌های ایمن و چندگانه پشتیبان‌گیری شوند تا در شرایط بحرانی قابلیت استناد و بهره‌برداری داشته باشند.

۴. در راستای تسهیل و تسریع اقدام‌های حفاظتی و امدادی در شرایط بحران و کاهش مخاطرات ناشی از محدودیت‌های دسترسی در زمان مخاصمات، توصیه می‌شود به تولیت وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی و با همکاری وزارت راه و شهرسازی، سازمان مدیریت بحران کشور، جمعیت هلال احمر جمهوری اسلامی ایران و سازمان نقشه‌برداری کشور، نسبت به طراحی و تدوین نقشه ملی مسیرهای دسترسی اضطراری به آثار و محوطه‌های تاریخی با بهره‌گیری از سامانه‌های اطلاعات جغرافیایی اقدام کند. همچنین به منظور نیل به اهداف، این نقشه شامل تعیین مسیرهای جایگزین ایمن برای دسترسی نیروهای امدادی، مرمتی و کارشناسی به آثار آسیب‌دیده، شناسایی نقاط پرخطر و نیز پیش‌بینی مسیرهای لجستیکی مناسب برای انتقال تجهیزات حفاظتی و مرمتی در شرایط بحرانی است.

۵. در راستای بهره‌گیری ساختار یافته از ظرفیت نیروهای مردمی و مرتفع ساختن محدودیت‌های عملیاتی ناشی از عدم امکان حضور آنی

1. Digital Twin

3. Data Embassy

۲. نظیر اسکن لیزری سه‌بعدی، فتوگرامتری و...

یگان حفاظت وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی در گام طلایی و لحظات اولیه بروز حوادث هوایی علیه اهداف میراث فرهنگی و محدوده‌های حریم آن و با توجه به مخاطرات ناشی از بروز حوادث ثانویه و احتمال امحای شواهد فیزیکی و کالبدی، پیشنهاد می‌شود گروه‌های امین میراث متشکل از گروه‌های مردمی با هم‌افزایی وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی و عملیاتی سازمان بسیج و مدیریت بحران کشور، برای ثبت و مستندسازی اضطراری آسیب‌ها تشکیل شود. همچنین تمهیدات حقوقی برای صدور مجوز حضور میدانی این نیروها در نقاط آسیب‌دیده با مختصات فضایی مقید همگام با سایر نیروهای واکنش سریع دارای مجوز (چون اعضای بسیج مردمی حوادث، امدادگران و عوامل پدافند غیرعامل) به قید فوریت فراهم شود. بنابراین تشکیل چنین گروهی با الزام آموزش‌های ویژه برای عدم درز اطلاعات سیاسی/نظامی و بستر ملی ایمن ثبت اطلاعات همراه است.

منابع و مأخذ

- [۱] نامه وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی به کمیسیون فرهنگی مجلس شورای اسلامی در خصوص برآورد خسارات وارده بر آثار تاریخی فرهنگی کشور در جنگ رمضان به شماره نامه ۱۴۰۵۲۱۰۰/۲۱۲۳ مورخ ۱۴۰۵/۰۲/۲۱.
- [2] international Committee of the Red Cross. (1977). Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949 (Protocol I). United Nations Treaty Series, 1125, 3.
- [3] UNESCO. (1999). Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. United Nations Treaty Series, 2253, 172.
- [4] Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, adopted 14 November 1970.
- [5] International Law Commission, Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, adopted 2001, UN General Assembly Resolution 56/83 (2001).
- [6] International Criminal Court. (1998). Rome Statute of the International Criminal Court. United Nations Treaty Series, 2187, 3.
- [7] Rome Statute of the International Criminal Court, adopted 17 July 1998, entered into force 1 July 2002, 2187 U.N.T.S. 3.
- [8] Tams, C. J. (2014). Enforcement of international court of justice judgments. Cambridge University Press.
- [9] ICOMOS. (2017). Principles for the documentation of cultural heritage. International Council on Monuments and Sites.
- [10] UNITAR–UNOSAT. (2014). Damage assessment methodologies in armed conflict. United Nations Institute for Training and Research.

گزیده سیاستی

استقرار نظام تخصصی مستندسازی خسارات، اتخاذ تدابیر تأمینی قضایی با همکاری کشورهای ثالث و ... از جمله راهکارهای پیشنهادی با نظر بر چالش‌های سه‌گانه قواعد فراملی در حمایت از میراث تاریخی- فرهنگی ایران است.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

تهران، خیابان پاسداران، روبروی پارک نیاوران (ضلع جنوبی، پلاک ۸۰۲)

تلفن: ۷۵۱۸۳۰۰۰ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۵۸۵۵ پست الکترونیک: mrc@majles.ir

وبسایت: rc.majles.ir